

**AJANKOHTAISTA:
TYÖ JA TYÖTTÖMYYS USKONTOTIETEELLISESSÄ
AIKALAISTULKINNASSA**

Lectio Praecursoria Turun yliopistossa 30.9.2006.

Teemu Taira

Aatehistorioitsija Isaiah Berlin aloittaa tunnetun esseensä *Siili ja kettu* kreikkalaisen runoilija Arkhiloksen lausauhduksella: ”Kettu tietää monta asiaa, mutta siili tietää yhden suuren asian.” Berlinin mukaan lausahdus on saattanut tarkoittaa, että kettu kärsii tappion siilin ainokaisen puolustuskeinon edessä. Hän kuitenkin ehdottaa, että tätä jaottelua voidaan yksinkertaistavasta taipumuksestaan huolimatta käyttää ajattelijoiden tyypittelyyn vailla siilien ja kettujen välistä arvoasetelmaa. Siili suhteuttaa kaiken yhteen keskeiseen näkemykseen, kun taas kettu ”liikkuu monella tasolla ja innostuu monenlaisten kokemusten ja kohteiden olemuksesta [...]”. Siili on keskihakuiainen, kettu keskipakoinen. Dante on tyypillinen siili ja Shakespeare on tyypillinen kettu. Platon on siili, Aristoteles kettu. Jaottelua voidaan soveltaa lähes kaikkeen.

On selvää, että tutkimuksissa tai yksittäisissä ajattelijoissa on palanen siiltä ja kettua. Silti tutkimukseni, *Työkulttuurin arvomuutos työttömien kerroinnassa* on kettumaisen ajattelun yritys. Kettumainen tutkimus, Berliniä vapaasti soveltaen, rakentuu erilaisten yhteyksien kartoittamisesta, yrityksestä rakentaa kuva aluksi erillisistä näyttävistä palaista, vailla pyrkimystä kaikenkattavaan jäsentävään periaatteeseen.

Palapelin kokoamista on ohjannut lähtökohtainen kiinnostus kysyä työn ja työttömyyden tarkastelun kautta, mitä aikamme on ja mitä nykykulttuurissa on tapahtumassa. Tässä mielessä populaarimusikoiden kysymykset, kuten Marvin Gayen ”What’s Going on?” tai Bob Dylanin ”Something is happening but you don’t know what it is, do you Mr. Jones?” muodostavat kehyksen tutkimuseetokselle, joka hyödyntää uskontotieteen perinteen lisäksi sekä sosiologista aikalaisdiagnostista keskustelua että kulttuurintutkimuksen tutkimusperinnettä, erityisesti artikulaatioteoriaa. Kuitenkin tutkimuksen institutionaalisenä kehyksenä on uskontotiede.

Uskontotieteen tutkimuskohteita ovat vakiintuneiden uskontoperinteiden ja instituutioiden lisäksi esimerkiksi kulttuuriset syvärakenteet, arvot, maailmankuvat

ja implisiittinen uskonnollisuus. Viime aikoina on korostettu, että vaikka perinteiset tutkimuskohteet saattavat pysyä edelleen tyypillisinä tutkimuskohteina, uskontotieteen tutkimusala ei tulisi rajata suppealla uskonnon käsitteellä. Kuten uskontoantropologi Benson Saler esittää, uskontoa ei pitäisi ajatella joko–tai -mallin mukaan vaan enemmän tai vähemmän -mallin mukaan. Toisin sanoen olennaista on, että tarkasteltava ilmiö muistuttaa jollain tavalla prototyyppejä käsityksiämme uskonnosta. (Saler 2000.)

TYÖN JA USKONNON KYTKENNÄT

Työn ja työttömyyden tutkiminen uskontotieteessä herättää siltikin monissa kysymyksiä. Kuitenkin työn ja uskonnon väliset kytkennät ovat esillä jo Max Weberin (1990, alk. 1904–1905) klassisessa tutkimuksessa *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*, jossa korostetaan, että protestanttisen kristillisyyden mukainen elämäntyyli edesauttoi kapitalismin syntyä: vain työvelvoitteiden tunnontarkka noudattaminen varmisti kuulumisen pelastettujen joukkoon. Samoin keskeisessä luterilaisessa uskonto- ja kansalaiskasvatuksen kirjassa, *Katekismuksessa*, painottuu työn ja uskonnon sidos. Vielä vuonna 1857 tunnettu sanonta, ”kuka ei tahdo tehdä työtä, ei hänen syömänkään pidä” (2. Tess. 3:10) esitetään alkuperäisessä yhteydessään eli apostolien tessalonikalaisille antamana käyttäytymisohjeena, mutta neljätoista vuotta myöhemmin, vuonna 1871, se esitetään vastauksena kysymykseen ”eikö sen, joka leipää rukoilee, tarvitse tehdä työtä?”. (Vehkalahti 2002, 70–71.) Tämä muutos havainnollistaa uskonnon ja työn välisen kytkennän vahvistumisen modernisaation siementen itäessä myös Suomessa.

Myös työn merkitystä kuvataan uskonnollisten ilmaisujen kautta. Ulrich Beck kirjoittaa moderneista ihmisistä:

Menetettyään uskonsa Jumalaan he uskovat sen sijaan työn jumalankaltaiseen voimaan huolehtia kaikesta, mikä on heille pyhä: omaisuudesta, sosiaalisesta asemasta, persoonallisuudesta, elämän tarkoituksesta, demokratiasta, poliittisesta koheesiosta. Nimeä mikä tahansa modernin yhteiskunnan arvo, niin osoitan sen olettavan juuri sen, mistä se vaikenee: osallistumisen palkkatyöhön. (Beck 2000, 63.)

Työ on siis modernin yhteiskunnan keskeinen arvo. Työtä koskevalla puheella on sananvaltaa lähes kaikilla modernin yhteiskunnan osa-alueilla. Työ on pitänyt yllä modernien yhteiskuntien järjestystä ja tapaa kertoa täydellisestä yhteiskunnasta. En väitä, että työ olisi uskonto tai että työtä tulee tarkastella nimenomaan uskonnollisena ilmiönä. Tutkimuksessani kuitenkin ehdotan, että edellä kuvattujen esimerkkien osoittamalla tavalla työllä on sellaisia merkitysulottuvuuksia, että sitä on mielekästä tarkastella uskontotieteen alalla, tiettyjä uskontoteoreettisia käsityksiä hyödyntäen.

Uskonnon ja työn välinen sidos ei ole vain menneisyyden kuriositeetti. Nykypäivänä lehdet pursuavat työn ja uskonnon toisiinsa niveltäviä käsityksiä. *Talouselämä*-lehtikin tietää kertoa, että ”työstä voi tulla uskonto” ja että työn ja auktoriteettien

kunnioittaminen ovat ”luterilaisia arvoja”. Työtä pidetään uskonnollisena tai uskonnonkaltaisena sitoumuksena ja arvona. Tämä on työn mytologisoitua: työssäolon arvo on jokseenkin kyseenalaistamatonta ja ikuistettua. Työllä on keskeinen ja kyseenalaistamaton asema, vaikka siihen ei liittyisi mitään julkilausuttua uskonnollista asiayhteyttä. Esimerkkinä tästä olen tutkimuksessanikin maininnut hieman humoristiseen sävyyn Seppo Fräntin tapauksen. Kun Fränti oli 140 vuorokautta filippiiniläississien panttivankina, toimittaja kysyi, mitä hän tekee Suomeen palattuaan. Fränti vastasi: ”Maanantaina töihin.” (Helsingin Sanomat 10.9.2000.)

Toki Fräntin kommentti on tulkittavissa humoristiseksi lausahdukseksi. Samoin se on ymmärrettävissä ensisijaisesti yrityksenä palata arkisiin rutiineihin ja normaaliin elämään pitkäksi venyneen lomamatkan kauheiden kokemusten jälkeen. Mutta eikö juuri se, että normaaliin elämään palataan menemällä töihin, kerro työn kuuluvan olennaisesti normaaliin elämään? Mitä Fränti olisi vastannut, mikäli hän olisikin ollut matkalla työttömänä?

En yritä keksiä kuvitteellisen työttömän vastausta. Sen sijaan pohdiskelun on tarkoitus osoittaa, että tällaisessa kulttuurissa työn ulkopuolella oleva työtön on normaalista poikkeava, jonka kunniallinen tavoite on palata takaisin rajan oikealle puolelle, palkkatyöhön. Kulttuuriset odotukset ja työttömän asema ovat epäsuhtaisia. Työtön saattaa syyllistää itseään tai sitten syyllistäminen tapahtuu toisten ihmisten kautta.

Useaan otteeseen on toistettu, että vaikka työttömiä on syyllistetty kenties kaikkina aikoina, syyllistämisen selkeä nousu ajoittuu 1990-luvun lamaan. Vielä 1980-luvulla puhuttiin työstä vapautumisesta, mutta 1990-luvun lamassa alkoi nousta vahvemmin yksilökeskeinen jäsenyys, jonka mukaan työttömyyteen olivat syynä työhön kykenemättömät yksilöt itse. 2000-luvulle siirryttäessä työttömyydestä on tullut enemmän yhteiskunnan organisoitumiseen kuuluva tekijä: enää ei ole tavatonta, että yksilö on työttömänä vaihdellessaan työtehtäviä tai eläessään pätkätyöläisen arkea. Tämä muutos ei ole kuitenkaan tarkoittanut työttömien syyllistämisen katoamista. Sikäli on helppoa todeta, että 1990-luvun lamassa nousseet jäsenyykset ja puhutavat ovat monin osin tätä päivää. Eikä työttömien syyllistäminen ole vain satunnaisten tai häiriintyneiden yksilöiden varassa. Vuoden 2006 presidentinvaalikampanjan aikana istuvan presidentin haastanut ehdokas Sauli Niinistökin vastasi haastattelijalle kysyttäessä suhtautumisesta toimeentulotuella eläviin: ”Laiskuus on väärin muita kohtaan” (Helsingin Sanomat 31.1.2006). Vastaus on konkreettinen esimerkki työttömyyden ja huono-osaisuuden palauttamisesta yksilölliseen, henkilökohtaiseen ominaisuuteen, laiskuuteen, ja siihen sisältyy moraalinen imperatiivi: tee työtä!

Jos työttömien syyllistäminen on liitetty tavallisesti oikeistolaisiin näkemyksiin, eivät sosialidemokraatit tai ammattiyhdistysliitot ole poikenneet työn tekemisen imperatiivista. Television keskusteluohjelmissa vierailevat poliitikot tai ammattiyhdistysjohtajat muistuttavat, että ei elämästä mitään tule, jos ei töitä tee. Oikeastaan vasta vuonna 2006 uudelleen elvytetty keskustelu perustulosta on selvästi näkyvä särö tähän poliittiset kannat ja puoluerajat ylittävään yksimielisyyteen.

TOIMINTAKYKYISTYMINEN JA VASTAPUHE TYÖTTÖMIEN KERRONNASSA

Olen tarkastellut, miten työttömät vastaavat työkuulttuurin perinteeseen, joka on korostanut työteliäisyyttä yleisenä hyveenä, itsensä toteuttamista työn kautta ja vahvimmillaan korostanut työtä elämän sisältönä. Olen kysynyt, miten työttömät reagoivat tähän perinteeseen, haastavat sitä ja yrittävät toimintakykyistyä panostamalla aikaansa, energiaansa ja kiinnostustaan muihin asioihin. Tällainen lähestymistapa sulkee pois suuren osan kirjoituskilpakeruun vastauksista, jotka muodostavat ensisijaisen tutkimusaineiston.

1990-luvun laman aikana Suomalaisen Kirjallisuuden Seura järjesti yhdessä Toimihenkilöjärjestöjen Sivistysliiton kanssa kirjoituskilpakeruun nimeltä ”Työttömän tarina”. Keruu oli poikkeuksellisen suosittu. Keruuseen osallistui yli 1100 kirjoittajaa. Ilmeisesti ihmisillä oli tarve kertoa työttömyyden kokemuksistaan aikana, jolloin Suomi velloi ennätysellisissä työttömyyslukemissa.

Populaarit ja kansanomaiset nykykuulttuurin tekstiaineistot ovat nykyään tavanomaisia tutkimusaineistoja, mutta näin ei ole ollut aina. Uskontotieteen klasikoista Friedrich Max Müller (2001, alk. 1870) esitti, että uskontojen perustajien ja heidän läheisimpien oppilaidensa tekstien tulisi olla uskontotieteen ensisijaista aineistoa. Max Müller jatkoi, että nykyiset käytännöt ovat lähinnä myöhempien aikojen korruptoituneita käytäntöjä. Tästä on edetty pitkä matka. Omassakin tutkimuksessani korostuu arkisten ja nykyisten tekstien keskeisyys tutkimusaineistona. Työttömien kirjoitukset ovat eräs väylä tarkastella nyky-yhteiskuntaa, sen arvoja ja uskonnollisia ulottuvuuksia.

Massiivisesta aineistosta valikoitui tarkempaan syyniin pieni mutta mielenkiintoinen otos. Kirjoittajat, jotka haastavat vallitsevia työn merkityksiä tai löytävät uutta sisältöä elämäänsä, toimintakykyistyvät erityisesti harrastusten ja intensiivisten läheisyyksien avulla. Samalla kertojat ongelmallistavat myös raha- ja kulutuskeskeistä ajattelua, jonka katsotaan olevan nykyisin työkeskeisen arvomaailman olennainen osa.

Pohtiessaan elämää työttömänä ja työttömyyttä yleisesti kertojat tuottavat vastapuhetta. He kirjoittavat ikään kuin haluaisivat vastustaa yleisesti jaettua stereotyyppistä käsitystä työttömästä. Kirjoittajat korostavat, että työtön on aktiivinen, osaava ja kekseliäs eikä nuhjuinen ja passivoitunut. Näin aineistosta tulee esiin kriittinen ääni, joka monimuotoistaa ja haastaa työn merkitystä korostavien näkemysten lisäksi käsitystä työttömästä ja työttömyydestä. Olennaista ei ole niinkään se, onko työtön todella stereotyyppin vai vastapuheen mukainen – tärkeää on todentaa merkityskamppailu, jossa työttömät pyrkivät tekemään itsensä hyväksytyksi yhteiskunnan jäseneksi.

Toimintakykyistyminen ja vastapuhe paikantuvat erityisesti arkea koskevaan kerrontaan. Hieman abstraktimmin katsottuna työttömien kerronta hyödyntää samankaltaisia puhetapoja kuin niin sanottu ”uusi työ”. Kertoessaan esimerkiksi työihanteestaan työttömät esittävät, että työn tulisi olla jollain tavoin työnteikijän intressien mukaista. Tämä sama korostuu niin sanotun uuden työn ihanteissa. Työn tulisi olla persoonallista eikä kasvotonta. Jos ennen työnteon arvo oli tekemisessä itsessään

vailla erityistä sisältöä, nyt työstä on tullut keskeinen itsensä toteuttamisen ja sisäisen kasvun alue. Tämä on vain yksi esimerkki siitä yleisemmästä viime vuosikymmenten diskursiivisesta muutoksesta, joka tulee näkyviin, kun työttömien kerrontaa verrataan työkuulttuurin yleisempiin puheavaruuksiin.

En yritä tässä selvittää perusteellisesti tuota muutosta. Riittää kun kontrastoidaan kaksi hahmoa, Topeliuksen fiktiivinen hahmo Matti ja yrittäjä Jari Sarasvuo. 1800-luvun lopulla kirjoitetussa Topeliuksen *Maamme kirjassa* (1983, alk. 1875) kuvattua Mattia, jörömäistä kivenvääntäjää, on luonnehdittu perisuomalaiseksi työläiseksi, joka osaa olla joutilas työt tehtyään ja vatsansa täytettyään. Matti arvostaa työtä, vaikka se olisi persoonatonta, koska se on myös velvollisuus. Vaikka ajattelemme edelleen elävämme periluterilaisessa ja mattimaisessa työkuulttuurissa, erityisesti työtä koskevassa puheessa on esillä myös uudenlainen puhe henkisydestä. Sarasvuo on julkisuudessa eräs uuden työn sankari. Hän hyödyntää populaarimytologiaa sisäisen sankarin hahmossa, hakee oppinsa Yhdysvaltain yrityskieleen siirretystä uskonnollisesta ja henkisestä perinteestä, toteuttaa itseään ja elämänarvojaan työssä ja kaiken lisäksi toteaa saarnatuolista olevansa uskossa. Riippumatta siitä, onko Matin ja Sarasvuon kontrastointi turhan tarkoitushakuinen, uskon, että se konkretisoi yksikertaiseen tapaan laajan ja monimutkaisen työkuulttuurin arvomuutoksen. Kummankaan hahmon valtakunnassa ei työttömille kuitenkaan jää kadehdittavaa roolia. Matin maailmassa työtön on yhteiseen hyvään osallistumaton laiskuri; Sarasvuon maailmassa työtön on kaiken edellisen lisäksi luovuttaja, joka on kykenemätön kehittämään sisäistä kasvuaan.

Aloitin tutkimukseni tarinalla, jossa muistelen katsoneeni televisiota 1990-luvun lopussa. Ohjelmassa esitettiin, että 1990-luvun Suomi tultaisiin muistamaan Nokian vuosikymmenenä. Arvelen useiden muistavan vuosikymmenen työttömyydestä ja lamasta. Tai mielikuvat voidaan järjestää peräkkäin: ensin lama ja sitten Nokian nousu. Kysymys on kuitenkin olennaisesti toisiinsa liittyvistä mielikuvista, koska molemmat todistavat työkuulttuurin ja siten laajemmin suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta. Olen keskittynyt työttömyyttä koskevaan puoleen, mutta pyrkinyt venyttämään käsittelyä siten, että mainitsemani kahden mielikuvan yhteys tulee ymmärrettäväksi. Esimerkiksi tällä viikolla uutisoitiin, että Suomi on maailman toiseksi kilpailukykyisin maa. Raportin mukaan Suomen kilpailukyvyyn huonot puolet ovat verotus ja yöntekijöitä koskevat rajoitukset. Toisin sanoen lisää joustoa ja yksilöllisyyttä, ja vähemmän säätelyä, parantaisi kilpailukykyä. Näyttää kuitenkin siltä, että tämän kolikon kääntöpuoli on riskien yksilöllistyminen ja työttömien jatkuva syyllistäminen.

Tässä puheenvuorossa olen pyrkinyt erittelemään myös yhteiskunnallisia ja poliittisiakin ulottuvuuksia, joita itse tutkimuksessa käsitellyistä työttömyyden artikulaatioista ja työmytologian muutoksista on nostettavissa esiin. Tämä on tärkeää, koska mitä tahansa virheitä olenkaan kettumaisessa keskipakaisuudessani tehnyt, toivon vähintään nostaneeni esiin uskontotieteellisen tutkimuksen keinoin kysymyksiä, joihin tullaan vastaamaan paremmin tulevissa keskusteluissa.

TUTKIMUSAINEISTOT

Lehdet:

Jolon suomalaisvankien painajainen loppui. – *Helsingin Sanomat* 10.9.2000.
Melkein presidenttiainesta. – *Helsingin Sanomat* 31.1.2006.

www-sivut:

Usko elää vaikka kirkko jää. – *Talouselämä*. http://www.talouselama.fi/doc.te?f_id=822720 [13.9.2006]

Kirjallisuus:

BECK, ULRICH 2000: *The Brave New World of Work*. Cambridge: Polity Press.
BERLIN, ISAAH 2004: *Siili ja kettu*. Helsinki: Otava.
MÜLLER, FRIEDRICH MAX 2001: *Introduction to the Science of Religion: Four Lectures Delivered at the Royal Institution, in February and May, 1870*. Elibron. [1870]
SALER, BENSON 2000: *Conceptualizing Religion*. New York: Berghahn Books.
TOPELIUS, ZACHARIAS 1983: *Maamme kirja*. Helsinki: WSOY. [1875]
VEHKALAHTI, PERTTI 2002: *Töihin vaikka omaksi tappioksi. Aamulehden "Työttömän sivun" julkaisuus kriittisen diskurssianalyysin kohteena*. Tiedotusopin lisensiaatintutkielma. Tampereen yliopisto.
WEBER, MAX 1990: *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*. Helsinki: WSOY. [1904–1905]

Taira, Teemu 2006: Työkulttuurin arvomuutos työttömien kerronnassa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1097. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

FT Teemu Taira on uskontotieteen tutkija Turun yliopistossa

TEEMU TAIRA